

*Castellumok és curiak a Temesközben.
A nemesi rezidenciák középkori latin terminológiájáról*

A középkori okleveles anyagban a 14. század végétől, hozzávetőleg a Zsigmond-kor elejétől nagy számban szerepel Magyarország területén egy, a nemesi réteghez köthető világi épülettípus, a kastély vagy várkastély, amely az adatok szerint több funkciót töltött be, és a várakhoz hasonlóan a hatalmi reprezentáció fontos eleme volt. A kastélyépítés a 15. századra Koppány Tibor szerint „a nemesség szokásjoggá alakult kiváltságává lett”.¹ Koppány Tibor az okleveles anyag alapján 450 magyarországi kastélyt gyűjtött össze az 1380–1526 közé eső időszakból, ami egyértelműen jelzi azok általános és nagyszámú elterjedését. Ez egyrészt a különböző hivatalos ügyek (jogi, peres eljárások) lebonyolítást rögzítő okleveles gyakorlat elterjedésének, másrészt a köznemesség felemelkedésének köszönhető. Ugyanakkor a megjelenő török veszély, a huszita háborúk, de a szóban forgó időszakban lejátszódó magánmagánháborúk is nagy hatással voltak a nemesi birtokközpontok/rezidenciák kastélyszerű megerősítésére a család és a családi vagyon védelme érdekében. Erre vonatkozóan meg kell említenünk Istvánffy Miklós munkáját is, aki a Dózsa-féle parasztháborúról szólva azt írta, hogy azok „néhány kisebb kastélyt s árokkal és sánccal erősített házat, amilyen szerte Magyarországon a nemeseknek van, egyetlen támadással elfoglalták.”² A 14. század vége óta a Temesközben, illetve az egész Duna-Tisza-Maros³ közben jelentkező török zsákmányoló betörésekre való tekintettel ez a jelenség az általunk kutatott régióra is érvényes. Ezt nagyon jól tükrözi Ozorai Pipó 1406-ban kelt azon oklevele, melyben meghagyja Csapi Pál és Tuli Bálint érsomlyói várnagyoknak és krassói alispánoknak, hogy a fenyegető veszedelemre való tekintettel a Gyertyánoson várkastélyépítési engedéllyel rendelkező gyertyánosi Csep Jakabot és Miklóst munkájukban ne akadályozzák⁴, vagy Kórógyi János 1443. évi levele Hunyadi János erdélyi vajdához, melyben a török és az áradás által elpusztított Cseri vára helyett újat kívánván építeni, arra engedélyt és segítségét kéri.⁵

A középkori kastélyokkal és az oklevelekben előforduló terminológia problémáival Koppány Tibor foglalkozott a legbehatóbban. A középkori magyarországi kastélyokról szóló monográfiája, amelyet több tanulmány előzött meg, a mai napig a kutatás alapját képezi.⁶ Az Erdély késő középkori építészetét

* Köszönettel tartozom témavezetőmnek, Petrovics István egyetemi docensnek, rendkívül értékes tanácsaiért, útbaigazításaiért, amelyekkel dolgozatom megírása során ellátott.

¹ KOPPÁNY 1999. 42.

² ISTVÁNFFY 1952. 56.

³ A Temesköz és a Duna-Tisza-Maros köz elnevezések értelmezésére l. KRISTÓ 1993. 18–20., illetve PETROVICS 2008. 21., 23. legújabban PETROVICS 2010. 257.

⁴ WENZEL 1884. 18.

⁵ MOL. KÁLLAY CS. LVT. SAEC. 1400, REG. 3, FASC. 2. N. 409.

⁶ KOPPÁNY 1974.; KOPPÁNY 1985.; KOPPÁNY 1987.; KOPPÁNY 1999.

tárgyaló könyvében Entz Géza állított össze egy katasztert, melyben kastélyok és udvarházak is szerepelnek.⁷ A várak kutatása kapcsán mind a történészek, mind a régészek érintették ezt a kérdéskört: Fügedi Erik és Engel Pál a birtokmegoszlásokra vonatkozóan végzett jelentős adatgyűjtést a Temesközre vonatkozóan is, Feld István pedig, egyes kastélyok kutatástörténete mellett, a terminológiával kapcsolatos kérdésekre is kereste a választ munkáiban.⁸ Romániában Adrian Andrei Rusu ugyancsak a váraknak szentelt írásán belül tett rövid kitérőt a *castellumok*-udvarházak tárgyalására.⁹ Legújabbán Virágos Gábor foglalkozott a témával a pomázi udvarházzal szülő, a Közép-Európai Egyetem Középkortudományi Tanszékén megvédett doktori disszertációjában, amelyben fontos helyet kapnak a régészeti kutatások eredményei.¹⁰ A terminológiával foglalkozó kérdések tárgyalásához Horváth Richárd is visszatért, aki ugyancsak a várak kategóriáján belül szentelt figyelmet a kastélyoknak, de Teremhegy esettanulmánya kapcsán részletesen tárgyalta az idevonatkozó középkori latin szóhasználatot is.¹¹ Horváth Richárd a *castellum* terminusnak külön figyelmet szentelt tanulmányában, mely éppen a Koppány Tibor tiszteletére megjelent ünnepi kötetben jelent meg.¹² A következőkben a kutatás mai állását vázoljuk fel, jelezvén, hogy úgy tűnik: a szakemberek *konszenzusra jutottak* a nemesi kastélyokkal kapcsolatosan.

Az írott kútfők tanulmányozása során elsőként az ötlik szembe, hogy a többnyire, de nem kizárólag, a középnemesség rezidenciájával szolgáló udvarházakra és/vagy kastélyokra vonatkozó latin szóhasználat korántsem következetes vagy átlátható. Megtaláljuk a *castellum*, *castrum*, *fortalicium*, *palatium*, *curia*, *curtis*, *domus* (jó esetben *nobilitaria* jelző kíséri), *residentia* latin megnevezéseket.¹³ A leíró jellegű adatok gyér volta, illetve a régészeti kutatások hiánya miatt a különböző megnevezések által jelölt építménytípusok elkülönítése nehézségekbe ütközik. Mindazonáltal úgy tűnik: a megnevezések sokasága nem mindig formai különbségeket rejt, hanem inkább a korabeli gondolkodásmódot tükrözi. Ez az állítás főként a *castellum-castrum* páros esetében igaz, amikor a két terminus váltakozva fordul elő ugyanazon objektum megnevezésére. A témával foglalkozók azon az egybehangzó véleményen vannak, hogy a kortársak nagyon is tisztában voltak a vár, kastély, udvarház mibenlétével. Ezt több olyan oklevél támasztja alá, amelyben egymásután sorolnak fel más-más megnevezéssel udvarházat és kastélyt. Ilyenre a Temesközben is van példa, Széphely (*Zephel*) kapcsán a kútfők *curiam propriam, in qua alias Theodorus banus residisset et prope eandem villam in silva unum castellum fortissimum de ligno factum*-ról tesznek említést.¹⁴ Ugyanakkor azonban az is gyakran előfordulhatott, hogy az oklevél írója sosem látta az általa megnevezett építményt, így annak formájával, nagyságával sem lehetett tisztában.

⁷ ENTZ 1996.

⁸ FÜGEDI 1977.; ENGEL 2003.; FELD 1990.; FELD 1991.; FELD 2000.

⁹ RUSU 2005.

¹⁰ VIRÁGOS 2006.

¹¹ HORVÁTH 2006.; HORVÁTH 2009. Ezúttal szeretném megköszönni Horváth Richárdnak hasznos észrevételeit és segítségét.

¹² HORVÁTH 2008.

¹³ A terminusok sorrendjét a tárgyalt témára vonatkozó elsődleges jelentésük alapján határoztuk meg.

¹⁴ Z. VIII. 152. (102. sz.)

Ezzel kapcsolatban már Koppány Tibor is kijelentette: inkább az oklevélben szereplő tulajdonos és a központi hatalom, illetve az azt képviselő intézmény viszonya tükröződik az oklevelekben, több esetben a birtokos társadalmi pozícióját, ezáltal a tulajdonában lévő kastélyt, udvarházat vagy éppen várat értékeli alá vagy fölé az oklevélkiadó. Ma már az is világos, hogy a három fogalom nem a három nemesi réteg (kis-, közép- és főnemesség) kategóriájának felel meg. A középkor végére, a kastélyok-udvarházak széleskörű elterjedése következtében a terminusok átalakulására is sor kerülhetett, főként az 'udvarház' és a 'kastély' szavak szinonímává válásának folyamata ismerhető fel.¹⁵ Itt jegyezzük meg, hogy a régészeti kutatások eredményei fontos szerepet fognak még betölteni a kérdés tisztázásában.

A fenti terminusok közül a Temesköze vonatkozóan a *palatium* kivételével valamennyi megtalálható az írott kútfőkben, amelynek a magyar palota változata azonban csak helynévi szóösszetételben fordul elő. Az Arad megyében található aradi Csálya-kastély esetében viszont az oklevelek *palatium*ról is említést tesznek.¹⁶

A leggyakrabban használt elnevezés a *castellum*. A római előzményekre visszatekintő latin szó a várakat jelölő *castrum* kicsinyítőképzős alakja, ennél fogva azokhoz hasonló jellegű, szerényebb méretű erődítményeket jelöl.¹⁷ Magyar változata, a kastély, az Árpád-kortól, pontosabban a 13. század második felétől tűnik fel az írott forrásokban.¹⁸

A *castellum* latin elnevezésű középkori világi épülettípus a középkori történeti forrásokban már az Árpád-korban, pontosabban a 11. század végén megjelenik.¹⁹ A megnevezés egyaránt szerepel a krónikákban és az okleveles gyakorlatban. Anonymus a Bars megyei Várad földvárat *castellum terreum* elnevezéssel illeti,²⁰ ami majd Kézai Simonnál fordul elő ismét.²¹ Az Árpád-kor végén a törvénykezésben is feltűnik: III. András 1298. évi törvényének X. cikkelyében elrendelte a királyi engedélyek nélkül épült erősségek (*munitiones et castella*) lebontását, tehát a központi hatalom a várakkal egyetemben a kastélyok építését is ellenőrzése alatt tartotta.²² Az első *castellum*ra vonatkozó királyi engedély 1266-ból, IV. Béla király idejéből való; a 14. század végén ezek száma

¹⁵ KOPPÁNY 1999. 17.; HORVÁTH 2006. 69.

¹⁶ Cs. I. 760.

¹⁷ MML V. 158–159.

¹⁸ Nem tartozik a jelen tanulmányunk témájához a szó magyar történeti-etimológiai vizsgálata, ezért bővebben nem térünk ki rá. A kastély szó *Casteltheleke* formában, egy eltűnt Bács megyei településre vonatkozó helynévben szerepel 1263-ban (GY. I. 223), amely tulajdonképpen a szó egyetlen Árpád-kori előfordulása. KOPPÁNY 1999. 14.

¹⁹ KOPPÁNY 1999. 21. Koppány Tibor példaként a *Képes Krónikát* hozza fel, amelyben a szó az 1073. évi események kapcsán szerepel, amikor is a krónikás arról számol be, hogy Salamon király a Karácsonyt a Vas megyei Ikerváron (*Geminum Castellum*) töltötte. A szóban forgó vár okleveles említései azonban jóval későbbiek és ezekben helynévként *Ikurwar*, illetve *Ikyruar* formában szerepel. Ugyanakkor a krónikakompozíció 14. századi keletkezését is figyelembe véve tévesnek véljük az itt előforduló *castellum* szó Árpád-korra való visszavetítését.

²⁰ SRH I. 75.

²¹ SRH I. 189. (*castello Stof*).

²² HORVÁTH 2009. 95–96. 153. jz.

nagymértékben megnövekszik, majd a későbbiekben jóval meghaladják a várépítési engedélyek mennyiségét.²³

A kastélyok építészetét tekintve a rendelkezésünkre álló írott adatok szerint, valamint a régészeti kutatások hiányában a *castellum* formailag a valamiképpen megerősített építmények egész sorát rejtí: néhol csupán a fából, esetleg kőből emelt külső védőövet, máskor pedig magát az épületet jelenti. Az építőanyag alapján történő kategorizálás *sem célravezető*, hiszen azt nagymértékben befolyásolják a helyi földrajzi sajátosságok. Úgy véljük, hogy a kutatás jelenlegi szakaszában korai lenne egy, akár formai, akár funkcionális szempontból különálló építménytípus elhatárolása, ennélfogva a szóbanforgó terminust gyűjtőnévként kell kezelni.

Koppány Tibor szerint az udvarházak *castellum*szerű kialakítására a mintát a határok védelmét szolgáló, főképp fából emelt, kimondottan katonai rendeltetésű erődítmények, az ún. palánkvárak, valamint az ostromvárak szolgáltatták, melyek az Anjou-korban gyakran szerepelnek az oklevelekben.²⁴ A formai sokszínűség mellett a *castellum*ok tehát a késő középkorra rendeltetésüket tekintve is igen változatosakká váltak: felismerhetők a kimondottan hadászati célból emelt erősségek, a megerősített templomok, kolostorok, vagy egyéb fontos szerepet betöltő objektumok (pl. vízművek), valamint az elsősorban rezidenciális céloknak megfelelően erődített udvarházak. Ekkor jelennek meg a végvárak is. Ezek elkülönítése azonban ugyancsak problémás, hiszen feltehetőleg nem egyszer a megerősített udvarházak is betölthették ezt a szerepet.

Jelen pillanatban az egykori Temesköznek a mai Románia területére eső részén 21 *castellum*ra van adatunk.²⁵

Ezek közül kettőről azt tudjuk meg, hogy az ohádi és a jobbágyi templommal kapcsolatos erődítésről van szó (*castella in Ohad et in Jobag, quod est constructum in intuitu ecclesie*).²⁶ Koppány Tibor egyértelműen katonai rendeltetésű erődítménynek ítéli meg a Treutel család Temes megyei Jobbágy településen lévő *castellum*át.²⁷

Bár a kolostorok, templomok erődítése már az Árpád-korból ismeretes, elengedhetetlen az egyedi esetek alapos vizsgálata, hiszen gyakran az is előfordul, hogy a birtokos nemes, lehetőségeihez mérten, a várkápolnák mintájára templomot vagy kápolnát épített birtokközpontján, amely a maga és családja lelki üdvösségét segíti elő, illetve testének nyugvóhelyeként szolgál majd.²⁸ Hasonló esettel találkozunk a Bánság déli részén fekvő Illyéden vagy Reșița-Moroasa-n.²⁹ A birtokmegosztásokat írásba foglaló oklevelekben nem egyszer találkozunk olyan

²³ HORVÁTH 2009. 97–99. Terjedelmi okok miatt nem térünk ki a királyi építési engedélyek részletesebb tárgyalására. Ezzel kapcsolatban az általunk vizsgált régiót illetően jelen pillanatban nem rendelkezünk adattal.

²⁴ KOPPÁNY 1999. 15.

²⁵ A kutatás e pontján célunk egy a Temesközre vonatkozó kataszter összeállítása, mely adatgyűjtés alapján az elkövetkezőkben részletesebb elemzésre nyílik lehetőség.

²⁶ TEMES 317–318. (189. sz.), az oklevél tartalmi kivonatát ld. ZsO II/1. 303 (2609. sz.). Az oklevél szövegében nem szerepel évszám, csupán annyi, hogy Szűz Mária ünnepe harmadnapján kelt. A Zsigmondkori oklevéltárban Mályusz Elemér 1403. szeptember 10-re keltezte az oklevelet.

²⁷ KOPPÁNY 1999. 15.

²⁸ FÜGEDI 2004. 193–194.; RUSU 2005. 202–219.

²⁹ ŢEICU 1998. 105., 122.

esettel, amikor a templom is az osztozkodás tárgyát képezi, a középkori gyakorlatnak megfelelően a felek közös használatról egyeznek ki. Ohád és Jobbágy esetében az ország nagyjai elrendelik a Treutel család birtokában lévő *castellumok* lerombolását, ennek okára viszont nem derül fény az oklevélből.³⁰

Az okleveles anyag két esetben, a gyertyánosi és a macedóniai kastélyra vonatkozóan tartalmazza a *castellum seu fortalicium* kifejezést. Ennek kapcsán Koppány Tibor arra hívta fel a figyelmet, hogy az említett fogalompár kizárólag a királyi építési engedélyekben használatos formula, ugyanakkor azt is megfigyelte, hogy csak katonai rendeltetésű építmények esetében használatos.³¹ Az általunk vizsgált tágabb régióban előforduló két eset kivételt képez, hiszen a macedóniai kastéllyal kapcsolatos oklevelet Dancs Péter fia Miklós adta ki, a gyertyánosi kastélyról pedig Ozorai Pipó rendeletében olvashatunk.³²

A *fortalicium* elnevezés ugyancsak gyűjtőfogalomként jelenik meg az okleveles anyagban a 13. század második felében.³³ A Temesközre vonatkozóan egyedülállóan nem szerepel, a fentebb már említett két esetben a *castellummal* alkot vagylagos szókapcsolatot.

Amint azt már fentebb említettük, az általunk vizsgált területen eddig nem találtunk a *palatium* terminussal illetett nemesi rezidenciát. Magyar változata (palota) előfordul viszont a helynévanyagban. Ennek tárgyalása azonban nem képezi jelen tanulmányunk témáját.³⁴

Ezzel szemben a *curia* lépten-nyomon előfordul az írott kútfőkben és gyakorta fordítják, sokszor *helytelen* módon, udvarháznak. Alapértelmezésben a középkorra jellemző gazdasági egységet, telket jelent, amelyben különböző gazdasági melléképületek, kertek vannak jelen.³⁵ Megtalálhatóak itt a jobbágházak és néha a birtok igazgatására, ugyanakkor rezidenciaként használt udvarház is. A *curia* mibenléte legtöbbször nem derül ki az oklevél szövegéből, hacsak nem tartja fontosnak az oklevél lejegyzője, hogy *curia nobilitarianak*, *curia lapidusnak*, esetleg *curia ad modum castelline* nevezze, mely esetekben kétségtelenül értelmezhetjük nemesi rezidenciaként. Hasonló jelentéssel bír a *curtis* fogalom is.³⁶ Szödi (Szépfalu) esetében, ahol a 15. század végi említésű *castellumot* *curia* előzi meg, jogos a feltevés, hogy a kezdeti szerényebb nemesi udvarházat a későbbiekben alakították vagy építették át kastéllyá.³⁷ Széphelyen a rezidenciaként szolgáló *curia*

³⁰ Az oklevél keltét, talán Mályusz nyomán Engel Pál is 1403-ra teszi és az erdélyi vajdák rendelkezését az 1403-as Zsigmond elleni lázadásnak véli. ENGEL 1996. I. 380. Engelt megelőzően erre Mályusz Elemér is felfigyelt. MÁLYUSZ 1984. 249.

³¹ KOPPÁNY 1999. 16–17.

³² Macedónia: TEMES 301–302. (181. sz.), tartalmi kivonata ZsO I., 174 (1549. sz.); Gyertyános: WENZEL 1884. 18.

³³ LEXLAT. MEDII AEVI IV. 131–132.

³⁴ A kérdéssel Kubinyi András foglalkozott, aki a 'palota' mellett a 'terem' szó helynevekben való előfordulását vizsgálta meg. KUBINYI 1990. 55–64. Az okleveles adatokból, valamint a régészeti kutatásokból az derül ki, hogy sok esetben a nemesi udvaron belül a lakóházként szolgáló épület mellett létezett egy különálló, nagyobb méretű szobát magában foglaló palotaépület, mely a birtokigazgatással kapcsolatos hivatalos ügyek, vendégfogadások, akár ünnepélyes események lebonyolításának színhelye lehetett.

³⁵ LEXLAT. MEDII AEVI II. 2. 447.

³⁶ LEXLAT. MEDII AEVI II. 2. 448.

³⁷ FEKETE NAGY 2. cs. 1409. április 30.: Szödi Pósa fia idős György lakóhelye *ad Zeudi in curiam suam*

közelében egy kastély is létezett, a felsorolás nyilván utal a két építmény formai vagy funkcionalitásbeli különbségére.³⁸

A csupán *curia* elnevezésű rezidenciák azonosítása érdekében további szempontok vizsgálata szükséges, mint például annak elhelyezkedése a birtoktesten belül, a nemesi család előnévvel való azonosság, esetleg a nemesi oklevelek kiadásának helye, a család jelenléte stb.³⁹

A *domus* megnevezés kapcsán ugyanazon kérdések merülnek fel, mint amelyeket az előzőekben vázoltunk fel, éppen ezért értelmezésekor körültekintően kell eljárni.⁴⁰ Amikor az oklevelek egy bizonyos házról különösképpen megemlékeznek, mint ahogyan az például az általunk vizsgált időszaknál jóval korábban, egy 1238-ban kelt, Fegel nevű Csanád megyei birtokról szóló kiadványban történik: „*Fegel, super quam habet ecclesiam et domus...*”,⁴¹ megalapozottnak tűnik annak gyanúja, hogy egy nemesi lakóházról lehet szó. Más esetekben a források a lakóház rezidenciális jellegét hangsúlyozzák ki (*domus residentia*). Olyan körülíró megfogalmazásokról is tudunk, amelyek kastélyként megerősített házra vonatkoznak, mint ahogyan az egy 1424-ben kiadott oklevélben szerepel: *Vareleye ... domum et curiam propriam ad modum castelli fossatis circumdatam*.⁴²

A *residentia* az állandó lakóhely jelentésével bíró gyűjtőfogalom, mely a vártól a házig bármelyik épülettípusra igaz lehet. A nagy kiterjedésű nemesi birtoktesteken, főként, ha azok nem tömörszerűen, hanem elszórtan, több szomszédos vagy akár nagyobb távolságokra lévő vármegye területén feküdtek, azok igazgatására több udvarház is rendelkezésre állhatott. Ezek közül egy, általában az „ősi” birtokon berendezett udvarház töltötte be a családi rezidencia szerepét. Itt volt található, ha létezett, a már említett családi kápolna vagy templom, itt őrizték a birtokokra vonatkozó okleveleket, itt tartózkodott a birtokos családja.⁴³

Számtalan olyan hatalmaskodási eset ismert – példaként megemlíthetjük a Berkeszt –, amikor az udvarházba betörők ellopták a szekrényben, ládában őrzött okiratokat.⁴⁴ Némelykor *perpetua* jelző kíséri, ahogyan az az illyédi kerületben (Krassó megyében), az általunk vizsgált területtől délre fekvő Vaja vagy másképpen Patak településen található állandó lakhelye Károly Róbert idejében Tivan fia Péter unokáinak.⁴⁵

található.

³⁸ Z. VIII. 152. (102. sz.) 1424: „*curiam propriam in qua alias Theodorus banus residisset, et prope eandem villam in silva unum castellum fortissimum de ligno factum.*”

³⁹ A főúri rezidenciák meghatározásakor Kubinyi András hat fő kritériumot állított fel. KUBINYI 1989. 88–89. A nemesség alsóbb rétegei esetében, az okleveles adatok gyér volta miatt, az említett szempontok alkalmazása korlátozott.

⁴⁰ LEXLAT. MEDII AEVI III. 237.

⁴¹ ÁÚO VII. 60. Vö. Gy. I. 856.

⁴² Z. VIII. 151. (102. sz.)

⁴³ KUBINYI 1989. 88–89.

⁴⁴ FEKETE NAGY. I. CS. (1353): „*possessionem ipsorum Berkez vocatam, ubi idem Nicolaus propriam habet residentiam... hostia domus ipsius Nicolai confrangendo instrumenta eorum quelibet super possessionariis iuribus ipsorum confecta de scrinio dicti Nicolai unacum aliis rebus in eadem domo repertis excepiissent.*”)

⁴⁵ KRASSÓ III. 136. 92. sz. (1378: „*quendam locum pro perpetua residentia ipsorum in districtu de Elyed in loco Patak dicto ubi tunc ydem residenciam habuissent...*”)

Összegzésül elmondható: a nemesi kastélyokra és udvarházakra vonatkozó okleveles latin terminológia kutatása terén jelentős előrelépésnek lehetünk tanúi, és a főbb kérdésekben megegyezni látszik a szakemberek véleménye. Ugyanakkor megfogalmazódott a középkori Magyarország részét képező egyes régiókra vonatkozó adatgyűjtés igénye, amely által biztosabb következtetések levonása válik lehetővé. Az írott források tanulmányozása során az is világossá vált, hogy azok nem nyújtanak mindig biztos fogódzót, így önmagukban nem, illetve csak elővigyázattal használhatók a középkori realitások rekonstruálására.

MELLÉKLET

Castellumok a Temesközben a 14–16. században⁴⁶

	Helység	Vár megye	Birtokos család	Latin megnevezés	Év-szám	Oklevélszöveg	Oklevél jelzete / kiadása
1.	Macedónia	Temes	Macedóniai cs.	<i>castellum seu fortalicium</i>	1390	<i>castelli seu fortalicij Macedonia</i>	TEMES 301–302. (181. sz.) ZsO I., 174 (1549. sz.)
2.	Jobbágy	Temes	Nevnai Treutel cs.	<i>castellum</i>	1403	<i>castella in Ohad et in Jobag, quod est constructum in intuitu ecclesie</i>	TEMES 317–318. (189. sz.) ZsO II/1. 303 (2609. sz.)
3.	Ohád	Temes	Nevnai Treutel cs.	<i>castellum</i>	1403	<i>castella in Ohad et in Jobag, quod est constructum in intuitu ecclesie</i>	TEMES 317–318. (189. sz.) ZsO II/1. 303 (2609. sz.)
4.	Széphely	Temes	Nevnai Treutel cs.	<i>castellum</i>	1403	<i>domorum de castello Zephel</i>	TEMES 317–318. (189. sz.) ZsO II/1. 303 (2609. sz.)
5.	Várelő	Temes	Bobál cs.	<i>domum et curiam ad modum castelli</i>	1424	<i>In Vareleye...domum et curiam propriam ad modum castelli fossatis circumdatam</i>	Z. VIII. 151. (102. sz.)

⁴⁶ A táblázat a Temesköz területére eső *castellum*ok időben legelső, fennmaradt okleveles említésének évszámát, illetve az adott időpontban birtokosként megjelenő család nevét tartalmazza.

6.	Szentgyörgy	Krassó	Nagymihályi Albert vránai perjel	castellum	1427	Zenthgwrgh ... cum tributo ... et castello ibidem habito	KRASSÓ III. 315–318. (223. sz.)
7.	Cseri	Temes	Kórogyi cs.	castellum	1443	castellum nostrum in Chery	Cs. II. 11–12.
8.	Hodos	Temes	Gúti Ország cs.	castellum	1471	castellum Hodos	KRASSÓ III. 427. (325. sz.)
9.	Szépfa	Temes	Gúti Ország cs.	castellum	1471	castellum Zewdy	KRASSÓ III. 427. (325. sz.)
10.	Rékás	Temes	Csomai cs., Dobozi Dánfi cs.	castellum	1476	castellum Recas	Cs. II. 19.
11.	Sarad	Temes	Garai cs., Lendvai Bánfi cs.	castellum	1479	castellum Sarad	KRASSÓ III. 448. (337. sz.)
12.	Kenéz- rekesze	Temes	Pázmándi cs.	castellum	1480	castellum in poss. Kenez Rekeze	DL 18363.
13.	Zádorlak	Arad	Dóczy cs.	castellum	1480	castellum Zadorlaka	DL 18370.
14.	Czikóvásá rhely	Temes	pomázi Czikó cs.	castellum	1480	oppidum Czyko- wasarhel cum castello ibidem erecto	Cs. II. 12.
15.	Szélha	Krassó	Haraszti cs.	castellum	1488 1510	castellum Zelha	KRASSÓ III. 463. (345. sz.)
16.	Szárafalva	Csanád	Dóczy cs.	castellum	1489	castellum in Zarafalwa, habitatío videlicet dominarum	Cs. I. 691.
17.	Morzsina	Krassó	Corvin J.	castellum	1505	castellis Morsyn...	KRASSÓ III. 482. (359. sz.)
18.	Béga- monostor	Krassó	Corvin J.	castellum	1505	castellis ...Monosthor	KRASSÓ III. 482. (359. sz.)
19.	Eperjes	Arad	Patócsi cs.	castellum	1507	castellum Eperyes	KARÁCSONYI 1903. 670–671.
20.	Facsád	Temes	Békés cs.	castellum	1548	Fagyath, consequenterque castellum Egregy Jacobi Bekes ibidem existens	KRASSÓ IV. 42–43. (403. sz.)
21.	Iktár	Temes	Bethlen cs.	castellum	1597	possessiones Iktar, cum castello iam desolato	FENEŞAN 1981. 93–95. (35. sz.)

BIBLIOGRÁFIA

- CS. = CSÁNKI DEZSŐ: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I–III.* Budapest, 1890–1913.
- DL = Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár.
- ENGEL 1996. = ENGEL PÁL: *Magyarország világi archontológiája I. 1301–1457.* Budapest, 1996.
- ENGEL 2003. = ENGEL PÁL: A magyar világi nagybirtok megoszlása a 15. században. In: ENGEL PÁL: *Honor, vár, ispánság.* Szerk. CSUKOVITS ENIKŐ. Budapest, 2003. 13–72.
- ENTZ 1996. = ENTZ GÉZA: *Erdély építészete a 14–16. században.* Kolozsvár, 1996.
- FEKETE NAGY = FEKETE NAGY ANTAL: A Temesi Bánság Okmánytára 1093–1590. Kézirat. Magyar Országos Levéltár. P szekció 1732. 1–2. cs.
- FELD 1991. = FELD ISTVÁN: Középkori váraink kutatásáról. *Műemlékvédelem* 35 (1991) 197–219.
- FELD 1992. = FELD ISTVÁN: A 15. századi castrum mint kutatási probléma. *Castrum Bene* 2 (1990) 13–39.
- FELD 2000. = FELD ISTVÁN: *A 16. századi kastélyok északkelet-Magyarországon. A régészeti kutatások eredményei.* Sárospatak, 2000.
- FENEŞAN 1981. FENEŞAN, COSTIN: *Documente medievale bănăţene (1440–1653).* Timişoara, 1981.
- FÜGEDI 1977. = FÜGEDI ERIK: *Vár és társadalom a 13–14. századi Magyarországon.* Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 82. Budapest, 1977.
- FÜGEDI 2004. = FÜGEDI ERIK: *Uram, királyom... A XV. századi Magyarország hatalmasai.* Budapest, 2004.
- GY. = GYÖRFFY GYÖRGY: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I–IV.* Budapest, 1963–1998.
- HORVÁTH 2006. = HORVÁTH RICHÁRD: Castrum Teremhegy. Adalékok az udvarház terminus magyarországi történetéhez. *Castrum* 3 (2006) 65–78.
- HORVÁTH 2008. = HORVÁTH RICHÁRD: Rendszertelenség a rendszerben? A későközépkori castellumok és az írott források. In: *Kastélyok évszázadai, évszázadok kastélyai. Tanulmányok a 80 éves Koppány Tibor tiszteletére.* Szerk. FELD ISTVÁN–SOMORJAI SELYSZETTE. Budapest, 2008.
- HORVÁTH 2009. = HORVÁTH RICHÁRD: Várak és uraik a késő középkori Magyarországon. In: *Honoris Causa. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére.* Szerk. NEUMANN TIBOR–RÁCZ GYÖRGY. Budapest–Piliscsaba, 2009. 63–104.
- ISTVÁNFFY 1962. = ISTVÁNFFY MIKLÓS: *A magyarok történetéből.* Monumenta Hungarica VI. Budapest, 1962.
- KARÁCSONYI 1903. = KARÁCSONYI JÁNOS: Alsó-Eperjes vár tartománya. *Századok* 37 (1903) 670–672.
- KOPPÁNY 1974. = KOPPÁNY TIBOR: A castellumtól a kastélyig. *Művészettörténeti Értesítő* 23 (1974) 285–299.
- KOPPÁNY 1985. = KOPPÁNY TIBOR: Középkori kastélyaink és kutatásuk problémái. In: *Középkori régészetünk újabb eredményei és időszerű feladatai.* Szerk. FODOR ISTVÁN–SELMECZI LÁSZLÓ. Budapest, 1985. 203–208.
- KOPPÁNY 1992. = KOPPÁNY TIBOR: Castellumok a késő-középkori Magyarországon. *Castrum* 2 (1990) 77–93.
- KOPPÁNY 1999. = KOPPÁNY TIBOR: *A középkori Magyarország kastélyai.* Művészettörténeti Füzetek 26. Budapest, 1999.
- KRASSÓ = PESTY FRIGYES: *Krassó vármegye története I–IV.* Budapest, 1881–1885.

- KRISTÓ 2003. = KRISTÓ GYULA: *Tájszemlélet és térszervezés a középkori Magyarországon*. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 19. Szeged, 2003.
- KUBINYI 1989. = KUBINYI ANDRÁS: Főúri rezidenciák a középkor végén. In: *A Dunántúl településtörténete VII. Falvak, várak és puszták a Dunántúlon (XI–XIX. század)*. Szerk. SOMFAI BALÁZS. Veszprém, 1989. 87–93.
- KUBINYI 1992. = KUBINYI ANDRÁS: Palota – terem. Terminológiai kérdések. *Castrum* 2 (1990) 55–64.
- LEXLAT. MEDII AEVI = *Lexicon Latinitatis medii aevi Hungarici I–IV*. Szerk. BORONKAI IVÁN–BELLUS IBOLYA–SZOVÁK KORNÉL. Budapest, 1987–1999.
- MÁLYUSZ 1984. = MÁLYUSZ ELEMÉR: *Zsigmond király uralma Magyarországon*. Budapest, 1984.
- MML = *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon V*. Szerk. KÓSZEGHY PÉTER. Budapest, 2006.
- PETROVICS 2008. = PETROVICS ISTVÁN: *A középkori Temesvár. Fejezetek a Bega-parti város 1552 előtti történetéből*. Szeged, 2008.
- PETROVICS 2010. = PETROVICS ISTVÁN: A temesi ispánság és a déli határvédelem a 15. században és a 16. század elején. In: *Aktualitások a magyar középkorkutatásban*. Szerk. FONT MÁRTA–FEDELES TAMÁS–KISS GERGELY. Pécs, 2010. 257–275.
- RUSU 2005. = RUSU, ADRIAN ANDREI: *Castelarea carpatică. Fortificații și cetăți din Transilvania și teritoriile învecinate (sec. XIII–XIV)*. Cluj-Napoca, 2005.
- SRH = *Scriptores Rerum Hungaricum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum I*. Ed. SZENTPÉTERI, EMERICUS. Budapest, 1937.
- TEMES = *Oklevelek Temesvármegye és Temesvár város történetéhez I. 1183–1430*. Szerk. PESTY FRIGYES–ORTVAY TIVADAR. Pozsony, 1896.
- ȚICU 1998. = ȚICU, DUMITRU: *Banatul Montan în Evul Mediu*. Timișoara, 1998.
- VIRÁGOS 2006. = VIRÁGOS GÁBOR: *Hungarian noble residences and their social context from the thirteenth through the sixteenth century: an outline for methodology*. Oxford, 2006.
- WENZEL 1884. = WENZEL GUSZTÁV: Okmánytár Ozorai Pipó történetéhez. Első közlemény. *Történelmi Tár* 1884. 1–31.
- Z. = *A Zichy és a Vásonkeői gróf Zichy-család idősebb ágának okmánytára I–XII*. Szerk. NAGY IMRE–NAGY IVÁN–VÉGHELY DEZSŐ–LUKCSICS PÁL. Pest–Budapest, 1871–1931.
- ZSO. = *Zsigmondkori oklevéltár*. Szerk. MÁLYUSZ ELEMÉR–BORSA IVÁN–C. TÓTH NORBERT–NEUMANN TIBOR. Budapest, 1951–.

*„Castella” and „curiae” in the Temesköz.
On the Medieval Latin Terminology of Noble Residences*

This study offers an introduction to the subject of noble residences in the south-western region of Romania in the 14-15th centuries. In the middle ages this region was called Temesköz and formed a part of the medieval kingdom of Hungary.

The prime sources for the identification of residences are the medieval documents. Our discussion topic focuses mainly on the medieval latin terminology, such as *castellum*, *fortalicium*, *palatium*, *curia*, *domus*. We can observe that there is no clear consense in the usage of the mentioned terms, however it is clear that the charter issuers were conscious about the differences between fortresses, castles and manor houses. The problem of translation of latin terms creates also a certain confusion among historians, especially in the case of the word *curia*.

Based on written sources, at this point of our research we have information about 21 *castella* and about a large number of *curia* and *domus*.

In the matter of formal and functional aspects, castles and manor houses are very diverse and documents usually offer only brief accounts regarding their shape or the building material. The lack of archaeological researches of residential sites makes the researches more difficult.